

ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΙΣΜΟΣ

Στα μέσα του 18ου αιώνα, ενώ η Ελλάδα αρχίζει να δείχνει τα πρώτα συμπτώματα αφύπνισης από τον τουρκικό ζυγό η Ευρώπη επιστρέφει και πάλι στις κλασικές αξίες. Πριν ακόμα ο νεοκλασικισμός κυριαρχήσει στη Γερμανία και την Ιταλία, έγινε μόδα στη Γαλλία πρώτα στη βασιλική αυλή για να επεκταθεί στη συνέχεια στα καλλιτεχνικά εργαστήρια -όπως το περίφημο που παράγει τις πορσελάνες Σεβρών-, στα ενδύματα ακόμα και στην κόμμωση. Στην αρχή το νεοκλασικό συμβιώνει παράδοξα με το ροκοκό, αφήνοντας ιδιαίτερα τη σφραγίδα του στην αρχιτεκτονική, για να το υπονομεύσει και να το εκτοπίσει στη συνέχεια προτάσσοντας τη λιτότητα απέναντι στην υπερβολή. Τα θεωρητικά κείμενα της εποχής μαρτυρούν την κούραση, τον κορεσμό από τη διακοσμητική πλημμυρίδα του ροκοκό και εύχονται μίαν επιστροφή στην αυστηρότητα και την υγιή ρώμη του ελληνικού ύφους. Η αντίδραση αυτή εναρμονιζόταν και εξέφραζε τη φιλοσοφία και την αισθητική του Διαφωτισμού και δεν είναι τυχαίο ότι οι πρωταγωνιστές του κινήματος γίνονται κήρυκες της επιστροφής στις κλασικές αξίες. Ο νεοκλασικισμός γίνεται μόδα στη Γαλλία, το λεγόμενο «gout a la grecque» επικρατεί στην υψηλή κοινωνία και επηρεάζει την καθημερινότητα. Ούτε λίγο ούτε πολύ, αποτελεί κοινωνικό φαινόμενο. Πρωταγωνιστές του δεν είναι μόνο οι θεωρητικοί, οι διανοούμενοι, οι καλλιτέχνες. Το παλάτι, ο κύκλος του Λουδοβίκου 15ου, οι κοσμικές κυρίες, πολιτικά πρόσωπα, αλλά κυρίως οι τεχνίτες, οι έμποροι, οι μοδίστρες υιοθετούν τη νέα καλαισθησία και συμβάλλουν στην ευρεία διάδοσή της. Έτσι, ο νεοκλασικισμός γίνεται μόδα, συρμός. Ρόλο καταλύτη στην επικράτηση του νέου ύφους έπαιξαν οι ανασκαφές στη νότια Ιταλία, στο Ηράκλειο και την Πομπηία, που έφεραν στο φως όχι μόνο αρχιτεκτονικά μνημεία και έργα τέχνης αλλά και τον διάκοσμο της καθημερινής ζωής που είχε διατηρηθεί άθικτος κάτω από τη λάβα του Βεζουβίου. Όμως και οι περιηγητές συνέβαλαν: «Τα αρχαιολογικά ταξίδια, που γίνονται μόδα αυτή την εποχή, οι πλούσια εικονογραφημένες ταξιδιωτικές εντυπώσεις με σχέδια και χαρακτηριστικά και οι αρχαιολογικές συλλογές που αρχίζουν να συγκροτούνται, προσφέρουν ένα πλούσιο ρεπερτόριο θεμάτων και μοτίβων στους διψασμένους για ανανέωση καλλιτέχνες, τεχνίτες, διακοσμητές.

Ο νεοκλασικισμός στη μουσική

Μετά το απαισιόδοξο και δύσθυμο μεταπολεμικό κλίμα του 1919 ο κόσμος είχε ανάγκη από τη μουσική που πάντα είναι ένας σίγουρος τρόπος για να απομακρυνθεί η ψυχή από την οδύνη και την ανασφάλεια. Παρατηρήθηκε λοιπόν μία αποστροφή στο κλίμα των πειραματισμών και μία επιστροφή στις καθιερωμένες φόρμες της εποχής του Μπαρόκ και του κλασικισμού. Βέβαια προστέθηκαν κάποιες νέες τονικές αρμονίες.

Ο νεοκλασικισμός εμφανίστηκε αρχικά στο Παρίσι μέσω μιας ομάδας συνθετών που έμεινε γνωστή ως οι "Έξι". Ο Φρανσίς Πουλάν, η Ζερμαίν Ταγιεφέρ, ο Λουί Ντορέ, ο Ντάριους Μιλό, ο Ζορζ Ορίκ και ο Άρθουρ Χόνεγκερ σχημάτισαν την ομάδα αυτή. Και οι έξι επηρεαστήκαν πολύ από το έργο του Σατί (Ερίκ Σατί) του οποίου το στοιχείο της κωμικότητας αποτελούσε πρότυπο, αλλά και από την παρότρυνση του Ζαν Κοκτώ που μέσα από ένα καλλιτεχνικό μανιφέστο ένωνε τον αντιρομαντισμό με την αισθητική ελαφρότητα. Η ομάδα διαλύθηκε γρήγορα έχοντας αφήσει μόνο ένα κοινό έργο, το μπαλέτο "Οι νυμφευμένοι του Πύργου του Άιφελ" (1921), υπό την καθοδήγηση του Κοκτώ. Η μουσική και των έξι είχε ένα κοινό χαρακτηριστικό, μία στεγνή και σατιρική θεώρηση του παρελθόντος.

Ο γερμανικός νεοκλασικισμός από την άλλη πλευρά πήρε μια πιο σοβαρή μορφή και ήταν συνδεδεμένος με τα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα. Για παράδειγμα το έργο του Πολ Χίντεμιτ αντανάκλασε τη θέλησή του να παράγει "μουσική για τον άνθρωπο". Ο Χίντεμιτ που ήταν εξαιρετικός εκτελεστής-καθώς έπαιζε σχεδόν όλα τα όργανα της ορχήστρας- παράγγαγε μεγάλο όγκο λειτουργικής μουσικής. Το έργο του διακρίνονταν από τις αυστηρές αρμονίες που βασιζόνταν περισσότερο σε τέταρτα παρά σε τρίτα του τόνου αλλά και από την έντονη παρουσία πνευστών στην ενορχήστρωση.

Η "μουσική για τον άνθρωπο" κατέστη ιδανικό και για τη ρώσικη μουσική. Τα έργα του Σεργκέι Προκόπιεφ (1891-1935) ήταν γεμάτα νεοκλασικές καινοτομίες στην αρχή, όπως στην "Κλασική" του συμφωνία αλλά και γεμάτα ειρωνεία και αρμονική αυστηρότητα κατόπιν, όπως στο έργο του "Ο έρωτας των τριών πορτοκαλιών". Οι πολιτικές αρχές όμως της Ρωσίας διέταξαν τον Προκόπιεφ να συνθέτει πιο λυρικά έργα και εκείνος ανταποκρίθηκε συνθέτοντας το "Ρωμαίος και Ιουλιέτα".

Ο Ντμίτρι Σοστακόβιτς (1906-1975) αντιμετώπισε παρόμοιες δυσκολίες παρέμβασης στο έργο του. Η όπερά του "Λαίδη Μακβεθ του κυβερνείου του Μζενσκ" απαγορεύτηκε για κάποια περίοδο λόγω της πρωτοπόρου θέσης της.

Ως εξόριστος συνθέτης, που ζούσε στο Παρίσι, ο Ιγκόρ Στραβίνσκυ δεν υπέστη τέτοιους περιορισμούς και απαγορεύσεις. Αντιθέτως η τόλμη ήταν απαραίτητη για την παρισινή μουσική. Το ύφος του Στραβίνσκυ διακρίνονταν από μία νέα αυστηρότητα που περιόριζε τα έγχορδα και στήριζε τη ρυθμική δομή περισσότερο στα πρότυπα του 19^{ου} αιώνα.

Ιγκόρ Στραβίνσκυ (1882-1971) : Είναι ένας από τους σημαντικότερους συνθέτες του εικοστού αιώνα, ο οποίος σε μεγάλο βαθμό διαμόρφωσε ρεύματα και τάσεις και έδειξε νέους δρόμους με πολλά από τα έργα του. Θεωρείται ο "ιδρυτής" του νεοκλασικισμού, ο οποίος δέσποσε στην Ευρώπη για αρκετά χρόνια (κυρίως στον μεσοπόλεμο). Η πρώτη του μεγάλη επιτυχία-

σκάνδαλο ήταν η πρώτη εκτέλεση της "Ιεροτελεστίας της Άνοιξης" όπου σε μερικά μόνο λεπτά αμφισβήτησε όλη τη "ρυθμική" παράδοση της μουσικής μέχρι εκείνη την ημέρα ! Πολλές φορές στην καριέρα του άλλαξε εντελώς δρόμο - στο τέλος της καριέρας του στράφηκε αποκλειστικά στον δωδεκαφθογγισμό - και υπέδειξε ένα νέο τρόπο να γράφει κανείς μουσική : λαμβάνοντας υπόψιν και στηριζόμενος στα στυλ μουσικής που προϋπήρχαν του έργου του. Η επίδραση του στους νεότερους μουσικούς είναι και θα παραμείνει τεράστια. Αρχικά ήταν πιο κοντά στο "ώριμο" μετα-ρομαντικό στυλ - πιο εξελιγμένο και από τα τελευταία έργα του ίδιου του Ντεμπισσώ που ήταν πολύ πρωτότυπα στη σύλληψη - ενώ το κυρίαρχο στοιχείο σε όλα τα έργα του από ανέκαθεν υπήρξε ο ρυθμός (ακολουθούμενος συχνά και από το σήμα-κατατεθέν του νεοκλασικισμού : τη σαρκαστική διάθεση). Αργότερα ακολούθησε μια στροφή στην καριέρα του όπου στράφηκε στην κλασική παράδοση - υπήρξε πλέον το ξεκίνημα της τάσης του νεοκλασικισμού - χωρίς όμως να είναι δύσκολο για κάποιον να καταλάβει ακούγοντας τα έργα του ότι πρόκειται ακόμα για μουσική του ίδιου συνθέτη : όλα τα στοιχεία του νεωτερισμού του και του "δυνατού" ρυθμού του ήταν ακόμα εκεί. Στη συνέχεια της καριέρας του υπήρξαν και άλλες πολλές μεταστροφές. Γενικά η έκταση του έργου του είναι απλά τεράστια : από την Αναγέννηση και το Μπαρόκ μέχρι το μοντέρνο "ragtime" (μουσικός πρόγονος της τζαζ). Προσπαθούσε σε κάθε νέο του έργο να πει κάτι καινούργιο και πρωτότυπο και να μην επαναλάβει τον εαυτό του όπως αυτός υπήρξε σε προηγούμενα έργα (κάτι τραγικά δύσκολο βέβαια στην πράξη). Το στυλ του είναι πολύ καθαρό και η τέχνη του μπορεί να θεωρηθεί ότι "ανακεφαλαιώνει" όλα τα στυλ που προηγούνται από αυτόν, παραμένοντας βέβαια άρτια κατασκευασμένη και άψογα "ραφινारीσμένη".

Σεργκέι Προκόφιεφ (1891-1953) : Μπορεί να θεωρηθεί σαν ο κυριότερος εκπρόσωπος του κινήματος του Νεοκλασικισμού στη Ρωσία. Αν και στην αρχή της καριέρας του ήταν αρκετά ριζοσπάστης στις μουσικές του τάσεις, σταδιακά μεταπήδησε σε μία πορεία μάλλον νεοκλασικισμού όπου οι τονικές διαδικασίες εμφανίζονταν ενισχυμένες, χωρίς όμως να εμφανίζονται ιδιαίτερα στοιχεία μίας Ρωσικής εθνικής σχολής στη μουσική του. Ίσως, για αυτό και το επίσημο κράτος να μην ήταν ιδιαίτερα φιλικό μαζί του. Οποσδήποτε, πάντως, η μουσική προσωπικότητά του διαμορφώθηκε κυρίως πριν από την επανάσταση του 1917. Το στυλ που είχε αναπτύξει στην αρχή της πορείας του ήταν στηριγμένο σε ένα ύφος μάλλον διάφωνο αν και υπήρξαν αρκετές τεχνοτροπικές διαφορές σε έργα του αυτής της περιόδου. Μετά την επιστροφή στην Σοβιετική Ένωση, το στυλ του έγινε μάλλον κλασικό, με πολύ απλούστερες αρμονίες - και με πιθανή κατάταξη του στο ρεύμα του νεοκλασικισμού. Ο ήχος του δίνει αρκετή σημασία στο τέλος των φράσεων (πτώσεις) και στην "εύκολη" κίνηση σε μακρυνές κλίμακες, ενώ θα μπορούσε άνετα να χαρακτηριστεί διατονικός, αλλά και σταθερά "μετατροπικός" (συχνή αλλαγή κλίμακας).

Ντιμίτρι Σοστακόβιτς (1906-1975) : Πρόκειται για τον πιο χαρακτηριστικό συνθέτη που έζησε και κυρίως έδρασε στα χρόνια μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση στη Σοβιετική Ένωση. Η μουσική του δράση σε μεγάλο βαθμό "συμπορευότανε" με το καθεστώς στη Σοβιετική Ένωση, αν και οι σχέσεις τους δεν ήταν ιδιαίτερα αρμονικές - ειδικά στην αρχή της καριέρας του - γιατί ο συνθέτης προτιμούσε να ακολουθεί πιο προσωπικό δρόμο στην έκφραση από αυτόν που θα προτιμούσε το επίσημο κράτος. Παρόλαυτα, τα έργα του θεωρούνται πολιτικής χροιάς - δεχόταν την πολιτική κριτική των έργων του ενώ είχε κίολας αποκηρύξει δημόσια πολλά από τα έργα του ! - και ίσως συμβαδίζουν σε κάποιο βαθμό με τις πολιτικές και αισθητικές μεταστροφές της χώρας του. Ο συνθέτης, αν και έκανε λίγα ταξίδια εκτός της χώρας του, ήταν ενήμερος για τις μουσικές εξελίξεις στην Ευρώπη και ακολούθησε στην πορεία του το νεοκλασικό στυλ που ήταν "της μόδας" και στην Ευρώπη. Ο σαρκασμός και η ειρωνεία - αλλά και η επιρροή από "κλασικά" πρότυπα - δεν λείπουν από τα πρώτα έργα του. Όσο πέραγε ο καιρός όμως - και υπήρχε αέναη η διάσταση με τους πολιτικούς φορείς που ήθελαν κάτι πιο "ευρύ" - τόσο η μουσική του προσανατολιζότανε ακόμα περισσότερο σε κλασικές αρχές και εγκατέλειπε τους "δύσκολους" ορχηστρικούς χρωματισμούς και ρυθμούς που του δημιουργούσαν προβλήματα. Το τελικό του στυλ ήταν αρκετά ηρωικό και δείχνει σαφώς επίρρεια από τον Μάλερ. Αν και η παραγωγή του είναι πολύ μεγάλη και ευρεία, είναι κυρίως γνωστός για το συμφωνικό του έργο, το οποίο εκτελείται τακτικά και σήμερα.

Μπέλα Μπάρτοκ (1881-1945) : Είναι ίσως ο μεγαλύτερος εθνικός συνθέτης που έχει εμφανιστεί και ένας από τους σημαντικότερους συνθέτες που χρησιμοποίησε τις τονικές φόρμες και το λαϊκό και παραδοσιακό υλικό σε πείσμα των μοντέρνων τεχνικών σύνθεσης όπως ο δωδεκαφθογγισμός και των παράλληλων ρευμάτων του όπως ο νεοκλασικισμός. Ο συνθέτης μελετησε σε βάθος την λαϊκή μουσική της πατρίδας του, της Ουγγαρίας, αλλά και των γειτονικών λαών της Ανατολικής Ευρώπης, σε όσο το δυνατόν πιο "γνήσια" μορφή. Τον ενδιέφεραν επίσης, εκτός από την παραδοσιακή μουσική καθαυτή, και οι κοινωνικές-πολιτισμικές διαδικασίες που οδήγησαν στην δημιουργία της. Μελετώντας σε βάθος και χρησιμοποιώντας μαζί με αυτές τις παραδοσιακές μουσικές και διάφορες μοντέρνες αλλά και κλασικές μορφές επεξεργασίας του υλικού του, δημιούργησε τελικά μία μουσική με χαρακτηριστικό προφίλ και άκουσμα. Η προσπάθεια να χρησιμοποιηθούν τα λαϊκά μοτίβα σε γνήσια μορφή δεν απέτρεψε την έντεχνη επεξεργασία των ρυθμικών στοιχείων - με τρόπο ίσως πιο σύνθετο από αυτόν της δυτικής μουσικής - και των αρμονικών στοιχείων που φανερώνουν σημαντικό επηρεασμό από μεγάλη γκάμα δυτικών συνθετών (παράδειγμα είναι ο Ντεμπισσύ). Ένα μεγάλο μέρος της μουσικής του είναι από τη φύση του "ετεροφωνικό", δηλαδή ταυτόχρονη εμφάνιση μίας μελωδίας σε πολλές παρόμοιες ή μη μορφές που παρουσιάζουν επίσης παρόμοια ρυθμικά και αρμονικά στοιχεία.

Πώλ Χίντεμιτ (1895-1963) : Αυτός ο συνθέτης είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα δημιουργού που ακολούθησε μεν τα κλασικά πρότυπα - όπως και πολλοί άλλοι ξεκίνησαν να κάνουν την εποχή του μεσοπολέμου - όμως, το έκανε πολύ κριτικά και με απόλυτα προσωπικό τρόπο, μελετώντας σε βάθος την παλιά μουσική και χρησιμοποιώντας τα στοιχεία αυτά που του επέτρεπαν να δημιουργήσει το δικό του, μοντέρνο αντιστικτικό στυλ. Βασική είναι η συνεισφορά του στην έννοια της "Μουσικής για Χρήση", δηλαδή στη δημιουργία μουσικής που είναι εύκολο να εκτελεστεί από μία μικρή ομάδα μουσικών - ακόμα και ερασιτεχνών - και είναι ακόμα πιο εύκολο να την ακροασθεί "καθημερινό" κοινό. Ο συνθέτης κληρονομήθηκε - λόγω της προοδευτικότητάς του - από το ναζιστικό καθεστώς της Γερμανίας και κατέφυγε στις Ηνωμένες Πολιτείες όπου συνέχισε κανονικά το έργο του διδάσκοντας και εφαρμόζοντας τις ιδέες του. Το στυλ του συνθέτη είναι βασικά ένα πολυφωνικό ύφος - με πρότυπο την εποχή του μπαρόκ - το οποίο χρησιμοποιεί επίσης τραχιές αρμονίες που κάνουν συχνή χρήση του διαστήματος της τετάρτης. Το αποτέλεσμα είναι ένας ήχος που μοιάζει και με ατονική μουσική, και με αντιστικτική επεξεργασία, αλλά έχει και κάποια χαρακτηριστικά ομοφωνίας. Το ηχητικό αυτό αποτέλεσμα οφείλεται στην προσαρμογή του παλιού, κλασικού υλικού - που ο συνθέτης επί χρόνια μελέτησε με σεβασμό στην παράδοση - στις προσωπικές του ιδέες και τεχνικές που συχνά ενσωματώνουν και χαρακτηριστικά των νεοκλασικιστών. Τα καλύτερά του έργα θεωρούνται τα μελοδράματά του.